

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЩЕСТВАТА И ЗНАНИЕТО
СЕКЦИЯ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Мирослава Николаева Христоскова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация на тема

ФИЛОСОФСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПРОБЛЕМА ЗА БЕЗДОМНОСТТА

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по научна специалност
„Философия на културата, политиката, правото и икономиката“
(философска антропология)
шифър 05.01.13

Научен ръководител: доц. д-р Валери Личев

София, 2016 г.

ОБЕМ И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е обсъден на разширен семинар на секция Антропологически изследвания на ИИОЗ – БАН на 08.02.2016 г.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и е с обем 147 (189 стандартни) страници. В увода са аргументирани актуалността на проблема, целта, задачите и метода на изследването. Всяка от главите е организирана в няколко параграфа. В заключението са представени основните изводи. Библиографията включва 213 източника, от които 170 на български и руски език, и 43 на английски, немски, нидерландски и френски език.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 16.05.2016 г. в ИИОЗ–БАН.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод

Глава I Методологични положения на изследването на проблема за бездомността

- 1.Бездомността като ущърбност в западната култура
- 2.Изследвания на бездомността в социалните науки
- 3.Философски изследвания на обитаването и бездомността
- 4.Проблемът за езика и символа при изследване на проблема за бездомността
- 5.Херменевтичният подход към изследването на наративната идентичност

Глава II Екзистенциалният смисъл на бездомността

- 1.Фундаменталното настроение на философствването
- 2.Обитаване и време
- 3.Граничната ситуация
- 4.Неистинскостта: модус на битие на Бъденето-ето-на
- 5.Феноменът *Unheimlich*
 - 5.1.Фройд: *Unheimlich*
 - 5.2.Хайдегер: страх и *Unheimlichkeit*
- 6.Битието на Бъденето-ето-на като грижа
- 7.Битие накъм смъртта
- 8.Идване към Себе-си
- 9.Художествената творба и случването на истината

Глава III Проблемът за обитаването и бездомността

- 1.Частно и публично пространство
- 2.Дом и приобщеност
 - 2.1.Общност и общество
 - 2.2.Космополитизъм
 - 2.3.Принадлежност и признание
- 3.Дом и идентичност
- 4.Дом и бездомност в съвременната култура
 - 4.1.Номо mobilis
 - 4.2.Изместеност. Проблемът за мястото и не-мястото
 - 4.3.Транскултурална идентичност
 - 4.4.Чужденци на самите себе си

Глава IV Модуси на битие на човека на чужда земя

- 1.Носталгията на човека на чужда земя
- 2.Отчуждението на човека на чужда земя
 - 2.1.Изгубеният произход – изкоренеността на изгнаника
 - 2.2.Непринадлежността и самотата на изгнанието
- 3.Речевата ситуация на човека на чужда земя
 - 3.1.Раздяла с родния език. Мълчанието на човека на чужда земя
 - 3.2.Кръстопътят на два езика
 - 3.3.Чужденецът като преводач
 - 3.4.Другият език като родина
- 4.Свободата на изгнанието
- 5.Писане в изгнание
- 6.Хоризонтът на смъртта
 - 6.1.Езикът като родина на поета
 - 6.2.Страхът от бездомност след смъртта

Заклучение

Библиография

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Значимост на изследвания проблем. Основна идея, цели, задачи, методология на изследването.

Идеята за бездомност на човешкото битие начева с философията на Платон. Светът на сенките, в който човекът пребивава, е свят на ущърбност. Истинският дом на душата е светът на идеите. Душата е бездомна на този свят и копнее за възвръщане в своя идеален топос. Окрилена, тя се завръща към своя извечен дом, към света на вечните същности. Бездомността на душата произтича от несъвпадението между същностното и емпиричното в живота на човека: тя е ситуация на разрыв между същностния живот на човека и неговия съществуващ живот. Разликата между същност и съществуване, произтичаща от философията на Платон, е основната онтологическа разлика по отношение на разбирането на човешката ситуация. Както посочва Паул Тилих, това деление е основа за цялото развитие на философията и е предпоставка на екзистенциалната философия. Платон „развива своето учение за човешката душа, откъсната от своя „дом“ в сферата на чистите идеи. Човек се е отчуждил от това, което всъщност е. Неговото съществуване в света на преходното противоречи на същинското му участие във вечния свят на идеите“ (Тилих, 1995, стр. 140). Изявен е един преход от същинско битие към екзистенциално отчуждение /свят на сенки, ущърбно битие/ и обратно завръщане към висш свят.

В дълбокия си смисъл проблематиката на бездомността е екзистенциална. Тя поставя въпросите за естеството на човека, за начините на битийното му присъствие в света, за отчуждението на екзистенцията от самата нея и обратното ѝ възвръщане към себе си.

Настоящото изследване е насочено към философско разбиране и екзистенциален анализ на феномена на бездомността. Поради това **изследователският метод** на работата е *екзистенциално-херменевтичен*. Антропологичният въпрос има метафизични основания: антропологията се обосновава от метафизиката. Хайдегер, анализирайки Кантовите въпроси „*Какво мога да знам*“, „*Какво съм длъжен да правя*“, „*На какво мога да се надявам*“ като питащи за крайността, отбелязва, че те се отнасят и се свеждат до фундаменталния въпрос „*Що е човекът*“. Антропологичният въпрос е в рамките на основополагането на метафизиката. Антропологията има за философски фундамент онтологията. Основополагането на метафизиката, от която израства антропологията, означава разгръщане на фундаменталната онтология на Бъденето-ето-на. Екзистенциалната аналитика се занимава с въпросите за битието и времето, разгръща структурните моменти на екзистенцията и подхожда към феномените *тълкувателно*.

Цел на настоящата работа е достигането до *философско разбиране* на бездомното битие. Изследването има за **задача** разглеждане на философските въпроси, които откриват модусите на бездомно съществуване. Философската тематика включва проблемите на човешкото битие. Присъствията на темата за бездомността откриват екзистенциални проблеми като отчуждение, страх, захвърленост, смърт, безсмислие, безнадеждност, обедняване на смисловия свят на човека.

Изследването се фокусира върху екзистенциалната проблематика: основното смислово поле на разглеждане на бездомността е свързано с тематизиране на несобственоприсъщите – в смисъла на Хайдегеровата философия – модуси на битие на човека. Концептуализирани екзистенциално-херменевтично, предмет на изследването

са модусите на бездомен опит, формите на несобствено пребиваване в света. Разгледани са изгнанието и опитът на чужда земя в екзистенциалните им модуси, родеещи се с проблематиката на бездомността и безприютността. Изгнанието е парадигмалната ситуация на човека и може да бъде разгледано като метафора на фундаменталната човешка ситуация – в това е неговата метафизичност.

Основният въпрос на настоящото изследване е този за бездомността. Бездомността е пребиваване в отстояние, в отдалеченост от Себе-си. Почива на възможността да не бъдеш Себе-си. Определеността на Бъденето-ето-на (*Dasein*) чрез всемоест (*Jemeinigkeit*) означава, че в своето Можене-да-бъде, то е свободно за истинскост (*Eigentlichkeit*) и неистинскост (*Uneigentlichkeit*) – възможностите са винаги мои, но не винаги собственоприсъщи.

Изследването се ръководи от разбирането за езика в традицията на осмисляне, зададена от екзистенциалната херменевтика. Дълбокият смисъл на езика е проблемът за разбиращото разбиране – битие-разбирането, което Бъденето-ето-на е. Екзистенцията пребивава във времето. Това означава: 1) в *истината*, като *проект*; 2) в *света*, като *фактуалност*; 3) в *езика*, като *ситуация*. Място на обитаване на екзистенцията е езикът – екзистенцията е сред хоризонта на разбирането. В езика екзистенцията е дарена с дом или обречена накъм бездомност.

Основната теза на настоящото изследване е, че изгнанието е опит на демитологизиране на дома, а търсенето и завръщането към дома е прехождането накъм същностното битие на човека. Изгнанието открива изначалната ситуация на необезпеченост на човешкото битие. Познатостта и хабитуалността, чрез които човек е „у дома“ в близко доверения свят, рухват. Отмахването на покривалото на хабитуалността, като падащото було на *aletheia*, явява скритото: необичайното и ужасяващото (*unheimlich*) – обезродняващата страшност в сърцевината на човешкото битие. Ситуацията на изгнание явява голия неподслонен човек, изправен сам пред себе си в своята крайност и свобода: човешкото битие като подхвърлена възможност или захвърлен проект.

Тази изначална захвърленост, тази неподслоненост, която открива изгнанието, на културологично ниво се наблюдава в модусите на бездомно битие на човека на чужда земя. Последните отговарят на тристепенното инициационно движение *раздяла* – *лиминалност* – *реинтеграция* (Ван Женеп), на което е подчинено преминаването към нова знакова среда. Този преход описва метафоричен процес на обезкореняване и ново вкореняване. В периода на раздяла човек все още пази символните връзки с дома и родината, в междинния лиминален период се наблюдава знакова нищета и оголеност, а последният етап завършва с интегриране в нова знакова среда. Най-отчетливо символните особености на бездомността се проявяват на етапа на лиминалността, която – като извън-редност спрямо установената структура – визира междинната: човекът на чужда земя е нито тук, нито там; той е *не на място* (*out of space*) и не е в своето време или е *никъде* в познатата културна топография. Междинността описва това пребиваване на чужденеца като неустановеност и неопределеност, разгърнати на различни нива в символния порядък. Тази ситуация е, от една страна кризисна, а от друга, открива възможност за обновление и за конституиране на нов смисъл.

КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА

Методологични положения на изследването на проблема за бездомността

В първа глава е направен преглед на изследванията на бездомността и се излагат основните методологически положения на изследването. В §1 е показано, че в западноевропейското мислене при схващането на феномена на бездомността се откроява разбирането за ущърбност по отношение на бездомното битие. Доколкото в източните култури идеята за дом няма изключителния приоритет, какъвто присъства в западната култура, се налага въпросът дали ценностите на дома и копнежът по дом са универсална антропологическа характеристика. Междукултурната перспектива дава разбирането за бездомността като конструкт, който се различава от култура до култура. Открито е, че западноевропейското схващане на бездомността е схващане за граничен, маргинален опит в култура, която поставя в своя център идеята за дом (*home-centred culture*). Моралният ред в резултат на това е опространствен, така че опитът на бездомния е в създаването и налагането на това да бъде не на място. Това изключване е явно в опита на съответните институции да заличат видимото присъствие на бездомните от публичното пространство чрез преместване в приюти и други маргинални места. От друга страна, разбирането за частното като ключова черта на живота у дома поставя проблема на бездомните за липсата на достъп до частно пространство. Бездомните нямат място, в което въз основа на принадлежността да определят идентичността си.

В §2 са представени изследванията на бездомността в социалните науки. Като социален проблем животът на улицата е разгледан като феномен на маргиналност и неадекватна социализация. В теориите на социалното изключване бездомните са описани като загубили връзките си с обществото, пребиваващи извън социалните мрежи. В социалната антропология бездомното съществуване е изследвано чрез разширена полева работа, чрез метода на включеното наблюдение, холистичен подход и междукултурна перспектива. Създадените в резултат на работата етнографии описват социални и културни практики, и изследват значенията и интерпретациите на бездомното съществуване. За лишените от дом пространството и времето носят различен смисъл. В контраст на линейното време, при което хората могат да правят дългосрочни планове, бездомният опит е отнесен към кръгово, циклично време, свързано с целите на оцеляването. Бездомните не разполагат с възможността за създаване на проект, за гледане на собствения живот в перспектива. Променя се системата от ценности на човека, както и себевъзприятието му, като преобладават безпомощност, безнадеждност, разрушаване на способността за създаване на смисъл и изграждане на връзки с другите. Психологическите стратегии за оцеляване поставят въпроса за идентичността на бездомните. При адаптацията на бездомните към живот на улицата протича преработка на идентичността, която включва неидентифициране със ситуацията, поддържане на идеи за или против бездомността, създаване на фикции за себе си и своята история. Този тип словесност, основана на психичните механизми на защита, цели поддържане на позитивна личностна идентичност и на определена степен на себеуважение. Изследването на бездомността от социалната антропология носи огромен потенциал за справяне с проблема и антрополозите би трябвало да станат част от диалог за социална промяна. В социалните науки бездомността е разглеждана като социален проблем, като феномен на маргиналност, докато от философска гледна точка акцентът би трябвало да бъде поставен върху смисловата страна и разбирането на феномена на бездомността.

Херменевтичният прочит на проблематиката на бездомното битие изисква изтълкуване на неговия смислов хоризонт. Достигането до тази дълбочина е задача на философския анализ. Темата за бездомността има преди всичко метафорични присъствия във философския дискурс. Тя разкрива съществени аспекти на човешкото битие и би трябвало да бъде от значим интерес за философската антропология.

§3 съдържа кратък преглед на философските анализи на обитаването и бездомността. Философски рефлексии върху обитаването се съдържат в теориите на Левинас, Болнов, Шютц, Башлар. В концепцията на О. Болнов обитаването е вътрешно единство и конституция на човека. Фокусът на Левинас е върху неинструменталната интерпретация на обитаването. Според него за да излезе към света, човекът изхожда от дома, а обитаването е екзистенциален феномен на бъдеще при себе си, което предполага припомнянето като внимание към самия себе си и своята ситуация. На тази основа то формира хоризонта на вътрешния живот. Основни моменти в концепцията на Шютц са символната натовареност на понятието за дом и разбирането му като нулевата точка в координатната система, която приписваме на света, за да се ориентираме в него. Смисълът на дома се разкрива в интерпретативен план чрез многопластовите си значения. Башлар изследва поетичните образи, които са свързани със стойностите на обитаваните пространства в контекста на една феноменология на въображението. Изследва дома като репрезентация на душата, а вътрешното пространство – чрез съзнанието за вертикалност, следвайки Юнговата метафора за душата като сграда.

В. Личев разглежда смисловата страна на бездомността от философско-антропологична гледна точка. Бездомното съществуване прави проблематична безвъпросността на дома, основаваща се на двете базисни за всекидневния живот идеализации “и така нататък” и “аз мога отново и отново”. Теоретичният анализ на бездомността поставя редица проблеми, сред които: 1. проблемът за гледната точка на изследователя, който е част от конкретен социален универсум; 2. проблемът за верификацията поради липсата на свидетелства за анонимното съществуване на бездомните; 3. метафизическият въпрос за захвърлеността на човешката екзистенция; 4. проблемът за властта, която оформя моделите на обитаване; 5. проблемът за интерпретацията на глобалните промени в света, изменящи структурите на обитаването. В. Личев отчита структурните особености на културата, разглеждана като текст, което дава фокус върху езика като ключов момент във връзката между личност и дом, и изследва символните аспекти на обитавания свят. Обитаването се конституира като социална връзка и се разгръща като сюжет в смислово изградено социално пространство. При бездомния човек – ако връзката със значимите други е разкъсана – езикът е последното убежище, даващо му възможност да се свърже отново със себе си.

§4 е посветен на проблема за езика и символа при изследването на бездомността. Като езиково същество човекът натовазва обитавания свят със смисли, които подлежат на интерпретация. Във философията на Касирер езикът е една от символните форми, които дават ориентация на човека в света. Човекът е символно същество (*animal symbolicum*), а формите на културния живот – мит, религия, език, изкуство, история, наука – са символни форми, чрез които човек подрежда обкръжаващия го хаос. Психоанализата в качеството ѝ на херменевтическа дисциплина също акцентира върху значението на символа в човешкия живот и се основава на конституиращата функция на езика. Доколкото несъзнаваното присъства като маскирано и кодиращо един предпоставен смисъл, то е обект на тълкувателна работа по дешифриране на скрития смисъл.

При изследването на бездомността В. Личев анализира конститутивната връзка между загубата на дома, разкъсването на значимите междуличностни връзки и

обедняването на езика, следвайки идеите на Ю. Кръстева за особеностите на меланхолично-депресивния комплекс. Носталгията, депресията и меланхолията са сигнал за непрехивяна загуба, за траур по майчиния обект. Вътрешно-психичното преработване на загубата започва с въображаемо приобщаване на обекта и достига до символните му идентификации. Липсата обуславя появата на знака и поражда езика като символен еквивалент на липсващото. Преоткриването на изгубения обект в знаците е и възстановяването му на символно равнище. Неспособността на субекта да символизира, да създава знаци за означаване на липсата, е асимволия. Това поставя психоаналитичния проблем за майцеубийството като необходимо условие за самостоятелност и индивидуация. Символизацията е възможна след раздялата с майката, като тази загуба представлява организиращия принцип за символната способност на субекта.

В §5 е изяснен херменевтичният подход към изследването на наративната идентичност. В концепцията на Рикъор начинът на прочит на един живот се отнася до наративната идентичност, която като разказ за себе си представлява рефлексивна форма на личната идентичност. В контекста на феноменология на способния човек, способността да се разказваш, имплицираща рефлексивно съзнание за самия себе си (самост), означава и възможността да се разказваш *другояче*. Идеята за наративна идентичност води до преразглеждане на идеята за самостта, при която има диалектическо отношение на два вида идентичности: постоянната идентичност на *idem*, на същия и подвижната, исторична идентичност на *ipse*, на себе си. Наративната идентичност свързва диалектично същост и самост. Под формата на разказ човешкият живот получава смислово единство и цялост. Обговарянето на личната история по различен начин полага живота, който преминава и схващането на себе си, което удържа в разказ и памет, в хоризонт на конструиране на смисъл.

ВТОРА ГЛАВА

Екзистенциалният смисъл на бездомността

Фундаменталното настроение на философствването (§1) – носталгията, копнежът навсякъде да бъдеш у дома на Новалис – открива въпросите за крайността на човека и за света, за битието в цялост. Тази принципна постановка на Хайдегер е използвана в настоящата работа за открояване на екзистенциалния смисъл на бездомността. В екзистенциалната аналитика на *Битие и време* изначалният въпрос за битието имплицира този за времето: битието на Бъденето-ето-на е времево, екзистенциалният смисъл на това битие е грижата и то е битие накъм смъртта.

В §2 е посочено отношението на обитаването и времето. Хайдегер е разгледал що е обитаване в дълбокия му философски смисъл. Обитаването е присъщо на битието на човека: то е самият начин, по който смъртните са на земята. Старонемската дума *buan* – да обитаваш – означава: да оставаш на място. Тя обозначава съграждането като обитаване и дава ключ към начина на мислене на обитаването. *Bauen, buan. bhu, beo* означават думата *bin*: формите *ich bin* (аз съм), *du bist* (ти си), *bis* (съм) оригинално означават: аз обитавам, ти обитаваш. „Начинът, по който ти си и аз съм, начинът, по който ние хората сме на земята, е *Buan*, обитаване. Да бъдеш човешко същество означава да бъдеш на земята като смъртен, това означава да обитаваш“ (Heidegger, 1971). Да бъде като смъртен, като краен, за човека означава конституирането на изначалния хоризонт на граничната ситуация на битието накъм смъртта.

§3 е посветен на граничната ситуация. Бездомността се открива в крехкостта и необезпечеността на човешкото съществуване, и въвежда проблема за крайността на

човешкото битие. Бездомността е гранична ситуация, изправяне пред пустотата, нищото и небитието в най-чист вид. Граничните ситуации (Ясперс) – смърт, вина, страдание, борба – са основни ситуации на човешкото съществуване, които разкриват несъщественото в човешкия живот, осветявайки пътя към същественото, към достигане на прояснение на екзистенцията като собствено вътрешно съществуване на човека. Преходът към същинско битие е възможно поради естеството на човешкото битие, на което е дарена свободата. „Човекът е винаги *повече от това, което знае за себе си*. Той не е нещо, което е веднъж завинаги, а е път; не е просто едно установимо съществуване, а и съдържащата се в него възможност, дадена му от свободата, благодарение на която още във фактическите си действия той решава какво е“ (Ясперс, 1996, стр. 145).

Екзистенциалната устроеност на Бъденето-ето-на, изложена от Хайдегер в *Битие и време*, показва два модуса на битие: истинскост (*Eigentlichkeit*) и неистинскост (*Uneigentlichkeit*). §4 разглежда неистинскостта като модус на битие на Бъденето-ето-на. *Най-напред* и *най-често* Бъденето-ето-на се заварва в свят сред другите, откъм който се саморазбира – откъм средноватостта на делничността като феноменно най-близкия начин на битие. *Кой* на делничността на Бъденето-ето-на обаче е Се-то (*das Man*) или *Никой*. Се-то е екзистенциал, който описва начина на битие на делничното Бъдене-ето-на, в който всеки е като другия и никой не е самия себе си. В делничността Бъденето-ето-на се е разтворило в погрижвания свят и в Бъденето-с на другите, така че то не е самото себе си, а е по начина на битие на другите. Се-то господства в едно облекчаване на битието чрез снемане на отговорността на Бъденето-ето-на в едно вече предварително отсъждане и решаване. Начините на битие на Се-то – дистанцираност, средноватост и уравниловка на възможностите на битието – конституират публичността. Феноменът *про-падане* дава отчетлива определеност на неистинскостта на Бъденето-ето-на. Формите на унесеност в съвместното битие с другите (хорска приказка, любопитство, двузначност) имат тенденция към изкорененост на Бъденето-ето-на от неговите изконни битийни отнасяния към света, другите и към самото него, с което го държат в едно витаене, поддържано – поради господството на публичността – като мнимо същински живот на Бъденето-ето-на. Бъденето-ето-на е отчуждено от самото себе си: то е „не на себе си“ от света и от бъденето с другите, и в про-падането живее отмахнато от себе си. В движението на про-падането има няколко момента: 1) *изкушение* поради публичната изгълкуваност в Бъденето-един-с-другого; 2) *успокоение* от привидността на разбирането; 3) *отчуждение*, което закрива същинските възможности на Бъденето-ето-на и води до 4) *хванатост* на Бъденето-ето-на в самото него. В модуса на неистинскост и несамостоятелност Себе-си-то на собственото Бъдене-ето-на се е изгубило и тепърва трябва да се намери. Ако в про-падането на другите – първото онтологично движение – екзистенцията на Бъденето-ето-на се е разтворила и изгубила сред предоставените възможности, то тъкмо от това разтваряне и изгубване тя изземва себе си назад, за да се възвърне към своето най-собствено Може-да-бъде. За да бъде проследено това движение назад, в §5 е проведен анализ на феномена *Unheimlich*.

Феноменът *Unheimlich* е разглеждан като естетическа категория от Фройд, а след това екзистенциално-онтологически – от Хайдегер. При този феномен става въпрос за тайното и скритото, което не е излязло наяве, но независимо от това прави така, че човек да усеща неговото присъствие. Анализът на понятието *unheimlich* у Фройд е свързан с процеса на трансформиране на познатото в неговата противоположност. Немската дума *unheimlich* е противоположното на *heimlich*, на уютното – *heimisch*, известното. Опозицията *heimlich-unheimlich* може да се преведе като домашно–недомашно, свое–чуждо. Фройд наблюдава, че от смисъла на „домашното“ се е развил

смисъла „скрито от чужди погледи“, оттук – „тайно, съкровено“, и накрая – „тайнствено“ в значението на „опасно, ужасяващо“ (*unheimlich*). Значението *heimlich* като „известно“, „уютно“ има за противоположност *unheimlich*. *Heimlich* развива своето значение в съответствие със своята противоположност. На основа на разбирането на Шелинг за понятието *unheimlich* – като онова, което трябва да остава в тайна, в скритост, но е изплувало на повърхността – Фройд открива връзката му с изтласканото. Ужасяващото (*unheimlich*) произхожда от изтласканото, с което е изяснено прехождането в езика на *das Heimliche* в *das Unheimliche*: ужасяващото не е нещо ново, а отдавна известното на душевния живот, отчуждено от него поради изтласкването. *Unheimlich* се оказва онова, което някога е било родно, отдавна познатото.

Във феноменологията на Хайдегер *Unheimlichkeit* е обезродняващо-страшното /Бъдене-не-у-дома/, което прави видими истинскост и неистинскост на битието на Бъденето-ето-на. В основата на битието на Бъденето-ето-на е заложен страх. Докато боязънта се бои от конкретно вътре-светово биващо, в страха заплахата е неопределена. Заплашващото в страха е *никъде*. Вътре-световото биващо се е отдръпнало като незначно. Страхът, откривайки незначността на света, разбулва нищото и оставя Бъденето-ето-на без опора. Той отмахва възможността на саморазбирането на Бъденето-ето-на откъм света и публичната изтълкуваност, и го уединява до най-собственото му Бъдене-в-света. От-както-то /разкритото – светът като свят/ и За-както-то /разкриващото – разбирането, което екзистенцията *e/* на страха се разбулват като единосъщни: Бъденето-в-света. Не от самата себе си екзистенцията е захвърлена в свят. Не от самата себе си е основание на своите възможности. Затова Бъденето-ето-на се страхува в захвърлеността като хвърлено Можене-да-бъде.

Анализът на страха въвежда понятието *Unheimlichkeit*. *Unheimlichkeit* е обезродняващо-страшното /Бъденето-не-у-дома/ в контекста на основното разположение страх като отличителна разкритост на Бъденето-ето-на. Спокойното и саморазбиращо се Бъдене-у-дома на делничността рухва в страха. Това е навлизане в екзистенциалния модус *Не-у-дома* – обезродняващата страшност. С модуса *Не-у-дома* е добита яснота относно про-падащото бягство на Бъденето-ето-на: бягство накъм вътре-световото биващо, което предоставя на Бъденето-на-ето успокоеното пребиваване в Се-то. У-дома-то на делничната познатост е инзистентно формиран дом, в който Бъденето-ето-на бяга от голата фактичност, от откритостта, явяваща захвърлеността на екзистенцията. Обезродняващата страшност е заплахата за делничната изгубеност на Бъденето-ето-на, която го поражда откъм самото него. „Успокоено-довереното Бъдене-в-света е един модус на обезродняващата страшност на Бъденето-ето-на, а не обратното. *Не-у-дома-то трябва да бъде екзистенциално-онтологически понятизирано като по-изначалния феномен*“ (Хайдегер, 2005, стр. 150).

Изначалността на обезродняващата страшност разкрива бездомността на битието на Бъденето-ето-на. Обезродняващата страшност е в основата на битието на Бъденето-ето-на. Бездомността, в основополагащ смисъл, е самата захвърленост или фактичност на екзистенцията. Екзистенцията е без дом, тя е хвърлей, пребиваване в неуютното /обезродняващата страшност/ на откритостта. Едновременно с това хвърлеността е и проект, нахвърляне – „домът“ на екзистенцията е истината. Модусът на делничността на Бъденето-ето-на е свърващо бягство пред обезродняващата страшност. Свървайки пред страха, Бъденето-ето-на попада в неистинскостта си. Себеразбирайки си из делничността на Се-то, Бъденето-ето-на се самоотчуждава и това отчуждение интерпретираме като бездомност на Бъденето-ето-на, в един втори смисъл, като захвърленост в несобственото, като забравя на най-собственото Можене-да-бъде. Това е разбирането за бездомност на Бъденето-ето-на като модус на несобственоприсъщо

битие, отнасящо се до присъствието на екзистенцията като разтворена и изгубена в Се-то на публичността.

Бъденето-ето-на е на път към себе си, в ситуация на прехождане поради определеността, от една страна, от захвърлеността /фактуалност/ и от нахвърлянето /проект/, от друга. Екзистенциалният смисъл на битието на Бъденето-ето-на е грижата (§6). Грижата бележи Бъденето-в-света и има устроеността на хвърлено нахвърляне (подхвърлен проект). Със структурата на хвърленото нахвърляне грижата означава вътре-световото присъствие на Бъденето-ето-на при погрижвания свят (като фактуалност, хвърленост) и нахвърлянето нахвърляне като идване нахвърляне си, като движение нахвърляне. В структурата на грижата е видима крайната свобода на Бъденето-ето-на, което има конституцията на подхвърлена възможност. Структурата на грижата като *Си-отнапред-бъдене – във-вече-бъдене-то-в...* – като *Битие-при* спрямо екстазите на времето е триделна: 1. Си-отнапред-бъдене (отнася към идното; при решителността е битие нахвърляне смъртта, при неистинскостта е очаквателност) 2. във-вече-бъдене-то-в... (има отношение към билото; отнася се до хвърлеността, фактуалността) 3. като Битие-при (има отношение към настоящето, към което спада про-падането). Структурата на грижата прояснява екзистенциалния смисъл на бездомността. Разполагането на Бъденето-ето-на, като фактуално екзистиращо, при погрижвания свят е разваряне на екзистенцията. Екзистенциалната бездомност е захвърлеността в несобственото на екзистенцията, неприсъствието в истината. В захвърлеността екзистенцията на Бъденето-ето-на е вътре-светово изгубена, потънала и разтворена, и неизвестна на самата себе си в собствените си възможности. Оттук и възможността тепърва да се себе-намери като това, което собствено е.

Истинското битие нахвърляне смъртта възвръща Бъденето-ето-на към собствените му възможности, които са най-напред закрити в средноватата делничност. В §7 е разгледано битието нахвърляне смъртта. Основното разположение страх разбулва на Бъденето-ето-на неговото битие като битие нахвърляне смъртта. Смъртта е отличителна възможност на Бъденето-ето-на: единствената битийна възможност, в която то не може да бъде заменено. Смъртта е екзистенциална: тя е битийна възможност на Бъденето-ето-на, в която то постига цялост; тя е възможността то да не бъде вече тук. „Смъртта е възможността направо на самата невъзможност на Бъденето-ето-на. Така *смъртта* се разбулва като *най-собствената, безотносителната, неизпреваряемата възможност*“ (Хайдегер, 2005, стр. 193). Разбулването на смъртта като възможност на битието на Бъденето-ето-на е предварението. Битието нахвърляне смъртта е предварение във възможността, забягване напред, откъм което Бъденето-ето-на се разкрива на самото себе си, нахвърляйки се нахвърляне най-собственото Можене-да-бъде.

Движението нахвърляне истинското Можене-да-се-бъде-себе-си като идване към Себе-си е разгледано в §8. Себе-си има основа в *екзистенцията* и отговаря на въпроса за *Кой* на Бъденето-ето-на. Себе-сността (Автостта) е един *начин да се екзистира*. Най-напред и най-често *Кой* на Бъденето-ето-на е Се-то-себе-си, от което Бъденето-ето-на трябва да се иземе назад нахвърляне истинското Можене-да-бъде-себе-си, което е *наваксване* на един избор. За истинскостта като битийна възможност на Бъденето-ето-на свидетелства съвестта. Съвестта е разбулена като *зов*, в който Бъденето-ето-на е призовавано към най-собственото Можене-да-бъде-себе-си. Зовът на съвестта говори в обезродняващо страшния модус на мълчанието: страхуващо се в хвърлеността на своето битие, поверено на самото себе си, Бъденето-ето-на е призовано към Моженето-да-бъде самото себе си, което единствено го касае и с това да бъде взето назад от про-падането в Се-то. Бъденето-ето-на не си е само основание на своите възможности, но като поверено на самото себе си, трябва да поеме да си бъде основание, което то приема в екзистенцията. Разбирането на повика на съвестта е *искането-да-се-има-съвест*, което

съдържа избирането на избора на едно Бъдене-себе-си. Искането-да-се-има-съвест е решителността: въвеждане във фактуалното действие като собствена възможност, като истинско Можене-да-се-бъде-Себе-си. Решителното Бъдене-ето-на действа, отдадено на своето дело, към което е призовано, като негово най-собствено Можене-да-бъде-Себе-си. Предваряващата решителност дава истината на екзистенцията и конституира вяността ѝ към собственото Себе-си. Разбирайки битието си истински и в цялост откъм смъртта, забягвайки напред към най-собствената си възможност, Бъденето-ето-на се връща назад: това възвръщане е *повторение* и *припомняне* на собственото Себе-си, което е било *забравено*.

Собственоприсъщието като модус на битие на Бъденето-ето-на е разкрито в предваряващата решителност. В нахвърлянето, в проекта Бъденето-ето-на пребивава в истината. Това е един от начините на случване на истината. Друг начин е полагането ѝ в творба, което се осъществява в изкуството (§9). Същността на изкуството е поетическото творчество: нахвърлянето на новото като истина, която излиза наяве в творбата. Извеждане на едно съществуващо в нескритост като негово собствено произлизане е *poiesis*. Поезията е основаване на истината, начин на нахвърляне на истината. В дълбинния си смисъл самият език е поезия. Всяко изкуство като полагане на истината в творба, в перспективата на езиковото ѝ битие, е мислено като поезия. Сътвореното битие на творбата е един от начините на случването на истината. Нескритостта на съществуващото е истина, *aletheia* и в творбата извеждането до откритост на съществуващото е случването на истината. Творчеството е про-извеждане, извеждане наяве. Делото на истината в творбата, творенето вгражда истината в откритото на едно съществуващо, което тя самата е направила открито: нещо ново, едно съществуващо встъпва в своето битие, излиза наяве в своята нескритост. Напорът към дело и творчество е напор откъм същността на истината чрез вграждането тя самата да стане съществуваща. Истината се случва като произлиза, излиза наяве в творба, чието битие е запазване на истината за съществуващото. Проследяването и изясняването на същността на изкуството е с оглед на разглежданите в глава IV текстови творби, разкриващи същността на бездомното битие. Изкуството разкрива истина, която ни говори за човешкото битие и за начина, по който благодарение на и в езика осмисляме себе си и света.

ТРЕТА ГЛАВА

Проблемът за обитаването и бездомността

В трета глава са разгледани идеите за дом и бездомност като културологична проблематика: домът като необходимото условие за встъпване в публичния свят (§1) и за разгръщане на човешката дейност; като средоточие на общност; като метафорично въплъщение на паметта и идентичността. §2 разглежда темата за дом и приобщеност. Идеята за дом отнася към принадлежност към общност (*Gemeinschaft*) в опозиция на общество (*Gesellschaft*) (Ф. Тьонис). Общността е схващана като органичен живот на връзката с другите. Органичната свързаност и утвърждаване на хората помежду им чрез воля конституира общност. Тя бива няколко вида: *общност на кръвта* /роднинство/, която е предпоставка за *общност на мястото* /обусловена от съвместното обитаване, съседство/, която се обособява в *общност на духа* /връзка на менталния живот, дружба/. Общността на духа в най-голяма степен има възможността да трансцендира мястото. Причастността към общ дух дава на човека духовна връзка независимо от мястото, на което се намира. Разгледан е космополитизмът като форма на общност на духа. Приобщеността, причастността към общност конституира ситуацията човек да бъде у дома. Дом, общност, родина – символно обозначаващи социални връзки – чрез

принадлежността задават ситуация на бъдене у дома. Последната е описана чрез понятието *реторична територия* (В. Декомб): човек е у дома при наличие на спокойно и непринудено взаимно разбиране с другите, с които споделя живота си, което не изисква обяснения на естествените предпоставки, на които се основава. Оттук може да бъде направен изводът, че ако бъденето у дома е съотнесено с включеност в определена реторична територия, то бездомността говори за непринадлежност или непризнаване на принадлежност към сфера на взаимно разбиране с другите, обозначено от общ език, при което се наблюдава отпадане от причастността към съответната общност.

В §3 е очертана връзката между дом, идентичност и език. Принадлежността към езика показва, че обитаването му трансцендира обитаването на дома и на всяко пространство считано за дом. Самият език е за човека истински дом, независим от времето и мястото. Тази теза е от съществено значение при изясняване на мигрантския опит – за мигранта езикът и културата сами по себе си осигуряват първичен подвижен дом. За мобилния съвременен човек концепцията за дом, вписан в конкретна територия, се изменя към такава, в която домът е репрезентиран от специфични думи, жестове, установени практики, обичайни взаимодействия и наративни форми, и е схващан като символна среда на обитаване, която чрез езиковите и културни практики може да бъде пресъздавана и в движение.

В съвременността се наблюдават феномени, които могат да се интерпретират от гледна точка на бездомността (§4). В глобализирания свят мобилността, миграциите в огромен мащаб, детериториализирането се отразяват върху начините на обитаване на човека. Според Марк Оже живеем в епоха на „супермодерност“, за която е характерно, че все по-голяма част от човечеството живее извън територията в т. нар. *не-места* (летища, магистрали, супермаркети). Докато местата са инвестирани със смисъл, места на идентичност, на обвързаност и история, *не-местата* се отнасят до пространства на преход и движение. Затова днес хората са както винаги, така и никога у дома си, в традиционния смисъл. Съвременният човек е *homo mobilis*: все повече разчита на свободата на придвижване и все повече обитава глобалния свят, като се мести и придвижва между държави и култури с лекота, непознавана досега.

И все пак, опитът на мигранта е опит на изместеността: обичайното му изживяване е ситуацията да бъде не на място. Изместването поставя въпроса за символната корелация на култура и място. Това идва от разбирането за вкорененост на културите в местата, като символен заряд за принадлежност носят и географските граници около една общност. Идентификацията на култура и място се основава на споделени системи от значения, поддържани исторически през поколенията в една и съща среда. Мястото се явява генератор на културна принадлежност. Мигрантът обаче е пришълец и не принадлежи на мястото, което генерира смисъл и история. Той отговаря на *фигурата на чужденеца*. По отношение на приемащата общност чужденецът е човек без история (Шютц). В качеството на социологическа форма чужденецът представя както освободеността от мястото, така и фиксираността към него (Зимел), а за позицията му вътре в определен кръг е характерно това, че не принадлежи към него.

Според Л. Малки перспективата на уседналост териториализира културната и национална идентичност, докато днес се наблюдава факта, че мобилният и изместен човек създава дом и родина отвъд мястото. Идеята за присъствието на наднационалноопределен, номадичен тип човек се съдържа в концепцията за транскултурална идентичност на Велш. Велш преосмисля идентичността в епохата на глобализация в транскултурална перспектива. Концепцията му артикулира променените културни условия, отличаващи се с кръстосвания и смесвания, като полага отношения на взаимопреплитане между културите, които спомагат обмена. В

класическото разбиране на Хердер културата е конституирана като автономна сфера, за която е характерна вътрешна хомогенност и обособеност, поради което срещата на различните култури води до сблъсък. Това разбиране е несъстоятелно днес поради: вътрешната сложност на модерните култури и общества, включващи различни културни модели; несъстоятелност на обвързването на културата териториално и лингвистично с един народ; съдържащата се тенденция към конфликти, идваща от изискването за външно отграничаване на културите в утвърждаването на своето чрез отрицание на чуждото. Изискването по отношение на мисленето на културите днес е в мисленето *отвъд* противопоставянето на свое и чуждо, и внимание към общото и свързващото. В концепцията на Велш обществото и културните практики се полагат чрез способност за свързване и взаимодействие: това разбиране е отворено към нови връзки, опити за интеграция и възможности за развиване на общи жизнени и културни форми. Транскултуралността: 1. е последица от комплексността на модерните култури, които обхващат взаимопроникващи се начини на живот; 2. надхвърля класическата идея за културите чрез създаване на връзки на днешните култури, при които се наблюдава взаимосвързаност отвъд границите на националното в посока на глобалното; 3. отчита характерната за днешните култури хибридизация. Транскултуралността на микрониво указва формирането на индивидите в контекста на културна хибридность и тя е в интеграцията на компоненти с различен културен произход в едно. Концепцията на Велш е основана на мислене на трансцендиране на глобално и локално: транскултуралната идентичност е в съчетаването на космополитност и локална принадлежност. Родината (*Heimat*) не е мислена като необходимо обвързана с родното място на човек или с общността, в която е израсъл, а откъм идеята за съзнателен избор по отношение на принадлежността.

Идеите на Велш за транскултурална конституция на индивида са в синхрон с тези на Ю. Кръстева за човека като чужденец на самия себе си. Тази проблематика е свързана с размишление върху способността за приемане на нови модалности на другостта. Фройдовата представа за несъзнавано интегрира в единството на човешкото същество другостта като интегрална негова част. Идеята за несъзнаваното показва, че чуждостта ни е вътрешноприсъща. Чужденецът е част от нашата идентичност и чрез разпознаване на собствената чуждост е възможно примиряване и живот в общност, основана на етика на уважение към несъвместимото.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Модуси на битие на човека на чужда земя

Четвърта глава разглежда модусите на битие на човека на чужда земя, като анализът се позовава на рефлексии на автори мигранти и изгнаници, сред които Т. Адорно, Е. Саид, В. Флусер, Е.М. Чоран, Ю. Кръстева, Цв. Тодоров, Е. Хофман. Проследява аспектите на бездомен опит чрез анализ на феномените на носталгия, отчуждение, кръстопътното положение на чужденеца в езика, значението на писането в изгнание, свободата. Изгнанието е концептуализирано като опит на демитологизиране на дома, а завръщането към дома и търсенето на родина – като завръщане към себе си, по пътя на езика. Откъм хоризонта на смъртта това движение и прехождане открива собствените екзистенциални възможности. Модусите на битие на чужда земя в аспектите им на безприютност откриват екзистенциалните проблеми на човешкото битие.

Ситуацията на човека на чужда земя разгръща темата за бездомността. Близко довереният свят дава една хабитуалност, чрез която човек е „у дома“. На чужда земя

тази познатост и хабитуалност липсва, тя е отмахната. В този смисъл В. Флусер концептуализира дома като мистификация на навика. Естеството на навика е човек да не го осъзнава и оттук домът – като мрежа от навизи – обозначава пълна въвличеност в хабитуалното пространство. При изгнанието тази въвличеност рухва. Когато се отмахне покривалото на навика, се явява необичайното и ужасяващото (*unheimlich*). Откриването на скритото е *aletheia* и това откриване поставя човека в трансценденция. В тази радикална ситуация достигащото не е значещо, което поставя необходимостта от хармонизиране на досегашната значност и засрещнатата хаотичност. Този процес на хармонизиране засяга съотнасянията на човека към света, към другите и към себе си, които конституират различни модуси на битие: носталгия, самота, отчуждение, свобода. Процесът на хармонизиране е проследим и при речевата ситуация на човека на чужда земя, както и при срещата му с нови културни ценности, като този опит се характеризира с прехождане или т.нар. движение на инициацията *раздяла – лиминалност – реинтеграция* (Ван Женеп). На това тристепенно движение е подчинено преминаването към нова знакова среда. Раздялата обозначава откъсването на индивида от една цялост на културни условия. Междинният период на лиминалност е период на граничност и неопределеност на преминаващия, който прекосява културен свят, в който липсват определения на миналото или бъдещото състояние. Лиминалността най-силно се родее със ситуацията на бездомност. Тя е ситуация на извън-редност спрямо установената структура; визира изключващото *нито-нито* на междинността. Лиминалните ситуации са натоварени с двойственост, разбирана като *опасност и сила*: от една страна, риск и криза, и от друга, възможността за обновление. Това е и период на размисъл: отпадане на модели на мислене, емоции и действия, освобождаване от навика в мисленето, така че се достига ясна съзнателност за нещата. Нерелефлексирани, взимани за даденост идеи биват разтворени до елементи, които наново промислени конституират нов смисъл. Тези моменти на лиминалността показват как разглежданият опит на чужда земя като прехождане е не просто преход към интегриране в нова културна среда, а в по-дълбок смисъл е екзистенциалната ситуация на човека на търсене и идване към себе си. На културологично ниво на тристепенното инициационно движение съответства триадата *декултурация – акултурация – транскултурация* (Цв. Тодоров), описваща опита на чужда земя. Декултурация е избледняването на първородната култура, компенсирано с акултурация – усвояването на нова култура и транскултурация е овладяване на нов код без загуба на стария. Транскултурацията отразява опита на двойната култура, като дава дистанция и от двете.

Параграфите в тази глава са организирани съобразно идеята за инициационното движение. §1 разглежда носталгията. Като копнеж (*Sehnsucht*) носталгията е невъзможност за човека да се почувства уютно в своето битие (Чоран). В следващ смисъл, носталгията е понятие, отнасящо към съзнание за *време*. Тя е копнеж по времето на младостта и говори за екзистенциалното значение на времето, за невъзможността човек да влезе два пъти в една и съща река, класическия образ на необратимостта на времето, въведен от Хераклит. Под формата на ретроспекция често пъти се явява бягство от настоящето. Затова Чоран я определя и като невъзможността да се улови мига. Това показва нейния екзистенциален смисъл на разположение, отнасящо се до *било-то* като времеви екстаз на битието на Бъденето-ето-на в модуса му на неистинска билост. Носталгията идва от изгубено настояще, докато мигът – екстазът на наставащото на изначалната, истинска времевост – се овременява откъм идното. Носталгията е разкрита като бягство от настоящето и свърване от бъдещето. Пътищата към настояще и бъдеще остават закрити, което показва как носталгията отговаря на овременяване по неистински начин. Невъзможността за ситуиране в настоящето,

открита от носталгичността на човека на чужда земя, разкрива в екзистенциален план битието му като модус на „бездомно“, несобственоприсъщо битие.

Отчуждението на човека на чужда земя (§2) описва модус на битие, което визираща лиминалност в инициационното движение на преход. В този период на неопределеност още не е осъществен екзистенциален избор. Това е гранично пребиваване между различни езици и култури. Тази междина като модус на съществуване, от една страна, говори за изкоренеността на изгнаника в смисъла на изгубен произход, а от друга, за невъзможността за вкореняване. Екзистенциално-антропологически това отчуждение е интерпретирано като реене в неопределеността на своето собствено битие, като самоотчуждение и на негова основа – като ситуация на самота, непринадлежност към общност, като отчужденост от другите. Непринадлежността към общност е модус на негативна, отчуждена свобода. Чужденецът е откъснат от своите корени, от своето минало. Тази изкорененост е отчуждение и от самия себе си. Чужденецът не принадлежи на никое място и никое време; „пространството“ му е самото прехождане и неспиращо движение. Той пребивава в едно *никъде*, в *утопия*. Утопията (Рикъор) е схващана философски като *не-място*, мястото, което е никъде. Утопията притежава метафорична извънтериториалност като способност на мислещото Аз за откъсване и обглеждане на установеното от една критична позиция на извънпребиваемост. Този поглед отвън към съществуващото открива полето на възможното като поле за алтернативни начини на живот.

§3 разглежда речевата ситуация на човека на чужда земя. Преминаването от един език в друг е за човека своеобразна метаморфоза. Чуждата страна бележи навлизане в нова реторична територия като среща с неразбираемостта, като невъзможност за разбиране на знаците. Поставен е въпросът за начина, по който човек обитава чужд език. От психоаналитична гледна точка изоставянето на родния език е майцеубийство, при което той е погребан като в крипта, над която човекът е построил нова сграда, която обитава – тази на чуждия език. Чуждият език като вторичен дискурс е изкуствен. Чужденецът обитава граничност между два езика, което често указва неустановеност и като невъзможност да бъде у дома в нито един език. В това междинно положение чужденецът е преводач. Той разгръща възможността на превода като битиен модус. Преводът отразява раздвоеност между два свята и свързващия мост между тях. Загубата на родния език предоставя и възможност за преобразуване: превръщането на другия език в родина. Изборът на нова езикова идентичност е проблемът за възстановяването на обитаването на езика. Усвояването на новата култура, овладяването и разбирането на вътрешния ѝ живот дава възможност на чужденеца да заживее и в чуждия език като свой. Това е и изграждане на транскултурална идентичност, която единява локалност и космополитност.

§4 разглежда свободата на изгнанието, откъм която то е мислено като възможност за креативен опит (В. Флусер). Изгнанието е опит на *демитологизиране на дома*. Отмахвайки покривалото на навика от дома, като падащото було на *aletheia*, то открива възможността за виждане на истината. Копнежът за дом идва от тайни емоционални нишки, свързващи човека с другите, които човекът без дом подлага на трезв анализ. Загубата на дома осветява тази тайна и разкрива естеството му на топос на нашите предразсъдъци. Човек разпознава в каква степен тайната вкорененост в дома е замъглявала ясният поглед върху нещата. Преодоляването на неосъзнатата въвличеност в дома дава свобода. Свободата на мигранта като движение от негативна към позитивна свобода открива ново ниво на диалогичните връзки с ближния. Свободата показва, че домът като *Heimat*, родината може да бъде избирана, заменяна с друга или човек може да се дистанцира от подобна обвързаност, да бъде безотечествен. Изгнанието открива възможността за трансценденция на родина. Опитът на чужда земя като опит на

позитивната свобода извежда към възможността човек да избира своя ближен, да създава роднинства по избор, да възсъздава своя дом и родина.

Лиминалната ситуация на изгнаника носи и позитивната възможност на свободата като възможност за продуктивна трансформация, която под формата на писане в изгнание (§5) от една страна дава синтез на идентичността, а от друга, се превръща в интелектуална мисия. Писането в изгнание е една от формите, в които се осъществява собствено дело и мисия, открити от свободата. „За онези, които вече нямат родина, писането става дом“ (Adorno, 2005). Изгнанието като форма на бездомен опит води до фрагментиране на идентичността, която е възможно да бъде синтезирана отново чрез писане. Наративната форма дава възможност за ново себеопределение. Разказването на личната история в нейната цялост има интегриращо въздействие: по такъв начин е достигнат синтез в наративната идентичност.

§6 разглежда хоризонта на смъртта на основа на анализ на стихотворението *Отечество* на Цв. Марангозов и на романа *Чужденка* на М. Кунцевичова. Стихотворението е написано в екзистенциален план и разглежда смъртта като хоризонт на човешкото битие, откъм който идва възможността за автентичността му. Отечество на поета е небитието, тъй като единствено откъм смъртта открива уникалността си и става способен да я изрази по пътя на словото, чрез новаторския поетичен език. В романа *Чужденка* е поставен проблемът за страха от бездомност след смъртта, който произтича от отчуждено, неистинско битие. Показано е значението на екзистенциалния миг: за човека дори на прага на смъртта може да просветне смисъл, откъм чието разбиране животът получава смислова пълнота.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Заключението излага основните изводи, достигнати от изследването на философските измерения на проблема за бездомността. От екзистенциална гледна точка изгнанието е *метафора* на *фундаменталната човешка ситуация*. У човека винаги присъства стремеж към търсене на неговия истински дом. Този духовен копнеж обуславя и част от философските му питання, които в съвременния свят стават все по-актуални.

Постмодерният свят проблематизира топологичното схващане за корените на човека и поставя въпроса дали той не може да живее некоренен. Анализът на идеята за дом и родина показва, че корените и смисълът се създават и битуват в езика като символно пространство, което трансцендира мястото. На тази основа езикът е предпоставка за хабиутализирането на всяко жизнено пространство. Оттук следва изводът за снемането на опозицията между формите на уседнало съществуване и номадство. Разбирането за езика като родина очертава възможността за избор на отечество като избор на обитаван език. Транскултуралната идентичност предлага решение чрез полагането на акцент върху различието и неидентичността, и възможността човек свободно да избере своята родина сред съществуващите възможности.

Навлизането в дълбочината на бездомността като философско-антропологичен проблем е осъществено чрез разгръщането на екзистенциално-херменевтичен анализ в традицията на феноменологията на Хайдегер. На тази основа са формулирани следните изводи. Отчуждението на екзистенцията от самата нея, от собствените ѝ възможности, е основание и предпоставка за всяко отчуждение от дом, родина, другите, Бог. Бездомността на екзистенцията изначално се разкрива като *захвърленост*. Екзистенцията няма дом, тя е хвърлей, пребиваване в неуютното /обезродняващата

страшност/ на откритостта – не от самата Себе-си захвърлена. Но едновременно с това хвърлеността е и нахвърляне, проект. Като екзистенциал смъртта е вътрешно конститутивна на движението на същинско битие. Себеразбирайки се истински и в цялост откъм смъртта, екзистенцията навлиза в най-собствените си възможности. Предваряващата решителност конституира истинскостта на екзистенцията и вярността ѝ към собственото Себе-си като пребиваване в истината.

Тълкуванията на дома като пространство на сигурност откриват хоризонта на пропадаване на екзистенцията. Потънала и разтворена сред вътре-световото съществуващо, екзистенцията се е „подсигурила“ с дом. Но като битие накъм смъртта, тя е заплашена в самата си сърцевина, наред с привидната сигурност на дома. На фона на страха от смъртта целият уют на обитаваното пространство престава да бъде от значение. От тази гледна точка изгнанието притежава метафизическа стойност, тъй като разкрива човека като *homo viator*, търсещ постоянно смисъла на битието. Дистанцията от познатото и родното създава предпоставките за критично контрапунктно мислене, което позволява преосмислянето на съществуващия общностен свят: това е утопията, в която пребивава чужденецът.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

А. Феноменът бездомност е анализиран от две гледни точки: фундаментално-онтологическа и философско-антропологическа. Той е интерпретиран като самата захвърленост или фактичност на екзистенцията и същевременно като несобственоприсъщ начин на битие. Доколкото е вътре-светово изгубена, екзистенцията е отчуждена от себе си, все още неразкрила своите най-собствени възможности. Страхът – в смисъла на обезродняваща страшност (*Unheimlichkeit*) – разбулва нейния неистински начин на битие, откъм който съвестта я призовава да се завърне към себе си. „Домът” на екзистенцията е истината.

Б. Рефлексивното отношение към себе си и дома е разгледано през призмата на *наративната идентичност*. Като символна форма езикът е предпоставка за хабиутализирането на всяко жизнено пространство. Изгнаническият опит демитологизира дома. Лиминалната ситуация като междинност, неопределеност и извън-редност спрямо познатата културна топография явява знаковата оголеност на човека и същевременно му дава шанс да се роди в новия език.

В. Въз основа на понятието *реторична територия* бездомността е интерпретирана като *непринадлежност* към комуникативната сфера на *взаимно разбиране* с другите. Разкъсан между два свят, чужденецът е принуден да стане преводач, за да се интегрира в новата културна среда. Неговото предимство в социален план е способността му за критично контрапунктно мислене, насочено към преосмисляне на съществуващия общностен свят.

Г. Нарасналата мобилност в съвременния свят повдига въпроса за съзнателния избор на език като родина. Изборът на нова езикова идентичност възстановява обитаването в езика. Транскултуралната идентичност единява локалност и космополитност. От идеята за трансценденция на дом и родина е направен изводът за свободата като способност на човека да не бъде у дома си в своя дом, т.е. да осъзнава отчуждението и да бъде критичен спрямо обитаваните социални контексти.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. „Толерантността към чужденците в глобалния свят“, в: „Глобализация и толерантност“, София, 2010, Алфаграф, съст. Л. Копринаров, Б. Манов, К. Лозев, стр. 186-193; и в: сп. Nota Bene, бр. 17/2010 <http://notabene-bg.org/contents.php?issue=16>
2. „Научното изследване на проблема за бездомността“, в: сп. Психологични изследвания, кн. 2/2011, стр. 263-269
3. „Лингвистична идентичност на чужденеца“, в: Списание на Институт за модерността, бр. 9/ 2011 <http://www.journal-informo.eu/content/009/002.pdf>
4. „Домът като пространство на принадлежност и признание“, в: сп. „Философски алтернативи“, кн. 3/2012, стр. 55-59